

УДК: 339.9

Запрошуємо до обговорення*А.С. Філіпенко***КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА СВІТОВОГО
ГОСПОДАРСТВА**

Стаття розглядає теоретико-методологічні принципи концептуалізації світового господарства як системи. Одним із головних напрямів його концептуальної єдності на сучасному етапі є міжнародна (глобальна) політична економія.

The article is considering of theoretically-methodological principles of the conceptualization of world economy as a system. One of the main direction of its conceptual unity on the contemporary stage is international (global) political economy.

Ключові слова: світове господарство, концептуалізація, система, міжнародні економічні відносини, міжнародна політична економія.

Світове господарство являє собою складну комплексну систему з досить чітко визначеними межами, якісними і кількісними параметрами, що характеризують його як синтетичну економічну категорію. Субстанціальну основу світового господарства становлять міжнародні економічні відносини і відповідні їм форми і механізми їх реалізації.

Водночас не слід ототожнювати світове господарство і світову економіку. Світова економіка стосується здебільшого матеріально-речових сил, складових виробництва й обміну, їх національних, регіональних та глобальних особливостей. Органічна єдність світової економіки тільки-но починає формуватися, і цей процес буде досить тривалим. Світове господарство віддзеркалює найінтенсивніші ділянки світової економіки, є її своєрідним ядром.

Головні тенденції розвитку світового господарства зумовлені його постійним кількісним зростанням, диверсифікацією форм міжнародного економічного спілкування, поступовим становленням економічної єдності світу тощо. Дуже динамічно розвивається виробничо-інвестиційна діяльність, формуються міжнародні економічні комплекси. На одне з перших місць висуваються міжнародні науково-технічні зв'язки, торгівля патентами, ліцензіями, «ноу-хау». Випереджаючими темпами порівняно із світовою торгівлею розвиваються міжнародний фінансовий ринок, ринок цінних паперів, ринок капіталів.

На основі розгортання діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК), розширення міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва, спільної інвестиційної діяльності створюються могутні міжнародні виробничо-економічні системи, що охоплюють великі галузі господарства. Тенденція до транснаціоналізації набуває у ХХІ ст. визначального характеру в розвитку сучасного світового господарства. Вона є певним продовженням і розвитком на якісно вищому рівні процесу інтернаціоналізації виробництва й обігу, який було започатковано у ХІХ ст. в умовах великої капіталістичної машинної індустрії.

Важливою закономірністю світового господарства є розвиток регіональної економічної інтеграції, що створює відповідні вузлові структури в цій системі. Спільний економічний простір формується в Західній Європі та Південно-Східній Азії, в Північній Америці і на Арабському Сході, на європейському континенті в цілому і в Африці тощо. Дедалі виразніше проявляється і процес планетарної, всесвітньої інтеграції.

Порівняно новим явищем слід вважати глобалізацію світогосподарських зв'язків, тобто їх безпосередній вплив на екологічні проблеми планети, ресурсозабезпеченість виробництва, продовольчі проблеми людства тощо.

Кількісне зростання світогосподарських зв'язків, ускладнення їх структури посилюють необхідність створення адекватних механізмів регулювання цих процесів у світовому господарстві. Наявні нині інституційні структури в межах ООН і поза нею створювалися більш ніж півстоліття тому і не відповідають сучасним вимогам. Відсутня цілісна, комплексна, гнучка і динамічна система, яка була б спроможна активно реагувати на зміни, що відбуваються у світовій економіці і міжнародних економічних відносинах. Економічна і соціальна Рада ООН (ЕКОСОП), Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світова організація торгівлі (СОТ), Конференція ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД) та деякі інші організації лише фрагментарно охоплюють окремі сфери просторового «поля» світового господарства.

Недоліки найвищого рівня певною мірою компенсуються дією регіональних систем управління інтеграційними процесами. Але економічна єдність світу невпинно зростає, настійно вимагає створення вже найближчим часом адекватної всесвітньої системи регулювання МЄВ.

Таким чином, світове господарство на сучасному етапі являє собою досить складну, органічну систему, що включає цілий ряд структурних елементів, які створюють поліосновну, гетерогенну, тобто неоднорідну, але цілісну систему з взаємозалежними складовими частинами.

У світовому господарстві взаємодіють приватна, акціонерна (корпоративна), державна, міжнародна форми власності та деякі їх різновиди, що створює досить строкату, але реальну картину його нинішнього функціонування. Взаємодія багатьох, часом протилежних за змістом форм власності відображає надзвичайно суперечливий і багатовимірний характер сучасної епохи, і саме з огляду на це головні риси світового господарства мають загальноцивілізаційну природу. Нині його головні властивості визначаються законами і закономірностями постіндустріальної цивілізації та її новітніми проявами: інформаційно-комп'ютерним виробництвом, біотехнотронними матеріально-речовими елементами. Водночас формуються передумови для зародження нової ноосферно-космічної цивілізації, що визначатиме економічне, науково-технічне, політичне обличчя ХХІ ст. Вона вноситиме принципові, якісні зміни в усю структуру національної та світової економіки, в систему світового господарства і міжнародних економічних відносин.

Суб'єкти міжнародного господарського спілкування формують складну, ієрархічну, багаторівневу систему економічних відносин. Вона розгортається за логічною схемою, починаючи від первинної структурної ланки до найвищого глобального рівня (див. рис. 1).

Рис.1. Рівні світового господарства (розробив автор)

Насправді йдеться про сукупність взаємовідносин у міжнародній економічній системі на рівні підприємства (фірми), галузі, економіки країни в цілому, регіональних економічних об'єднань та світового співтовариства.

Вирішальний вплив на формування структури міжнародної економічної системи справляє первинна ланка — підприємства, фірми, банківські і фінансові установи, які є виробниками товарів і послуг, що становлять матеріальну основу світового господарства. Мільйони суб'єктів первинного рівня економічної діяльності щорічно здійснюють між собою мільярди господарських трансакцій.

На цій основі створюються різноманітні мережеві системи, що оточують земну кулю.

Міжгалузевий рівень взаємодії включає в себе торговельні зв'язки, міжнародну інвестиційну діяльність, технологічний обмін, спеціалізацію і керування виробництва. Останнім часом помітно активізувались така форма міжгалузевої взаємодії, як злиття і поглинання, що спричиняє появу глобалізованих форм концентрації виробництва і капіталу.

Враховуючи те, що державна форма організації економічного і політичного злиття залишається домінантною, важливе значення має макроекономічний рівень міжнародної господарської взаємодії. Національні економічні комплекси як структурні одиниці світового господарства та державне регулювання зовнішньоекономічної сфери в макроекономічному вимірі є ключовими положеннями в функціонуванні сучасної системи світогосподарських зв'язків. Макроекономічні параметри та індикатори відіграють визначну роль у формуванні стратегії і тактики на всіх рівнях міжнародної економічної системи.

На початку XXI ст. у структурі міжнародних економічних відносин провідну роль відіграють регіональні інтеграційні та торговельно-економічні об'єднання. Між учасниками таких об'єднань формується якісно новий тип торговельно-економічних відно-

син, що проявляються і у взаємодії з третіми країнами. Серед найрозвинутіших інтеграційних об'єднань — Європейський Союз, НАФТА, АСЕАН, МЕРКОСУР та ін. Так ЄС має різноманітні угоди і програми співробітництва як із сусідніми державами, зокрема з Україною, так і з іншими регіональними об'єднаннями (АСЕАН, МЕРКОСУР) та з групами держав (АКТ).

Глобальний рівень міжнародного економічного спілкування охоплює структурні підрозділи ООН (ЕКОСУР, ЮНКТАД, ЮНІДО, МВФ, Світовий Банк, СОТ та ін.). Величезне значення цих інституцій полягає у виробленні механізмів й інструментів підтримання світової економічної рівноваги, формування «правил гри» для учасників міжнародної економічної діяльності, розв'язання гострих кризових питань та інших нестандартних ситуацій, що виникають у світогосподарських відносинах.

Системний аналіз світового господарства передбачає виділення головних елементів цієї структури, щодо яких існує декілька підходів. Одні автори обґрунтовують доцільність включення в систему світового господарства національних економічних комплексів, вважаючи, що саме вони є першоосновою міжнародної економічної структури. Другі — висловлюються проти такого підходу, справедливо вбачаючи в такому формуванні невизначений конгломерат економік різних держав, мало пов'язаних між собою міжнародним поділом праці. Очевидно, на даному історичному етапі національні економіки лише умовно можна включати в систему світового господарства. Отже, при аналізі світогосподарських зв'язків йдеться про принципово нову систему якісно вищого рівня, ніж національна економіка. Даній системі притаманні свої особливі ознаки та якості, що суттєво відрізняються від будь-яких економічних комплексів окремих країн. Це унеможливляє зведення суті світового господарства до простої сукупності економік держав і регіонів планети. Такий концептуальний підхід демонструє міжнародна (глобальна) політична економія, яка розглядає світове господарство як багаторівневу, ієрархічну систему.

Характерною особливістю таких міжнародних систем є те, що в їх межах об'єднуються науково-технічні потенціали багатьох країн, спільно використовуються інтелектуальні, фінансові, матеріальні, природні, інформаційні ресурси через спеціалізацію та поділ праці в пріоритетних галузях економіки, науки й техніки.

Необхідність розробки політекономічної концепції сучасного світового господарства зумовлена зростанням його масштабів, особливо фінансового сектора, диверсифікацією структури світового господарства, складністю трансформаційних процесів тощо. Міжнародна (глобальна) політична економія, (в окремих публікаціях, коли йдеться про новітній етап розвитку світового господарства, вживається термін гіперглобалізація як окрема наука) [1] сформувалася у 70-і рр. XX ст. Вона охоплює лібералізацію і протекціонізм, вплив політичних факторів на процеси економічної глобалізації, функціонування міжнародних економічних організацій, інші форми міжнародних економічних відносин. Як одна із структурних ланок загальнонаукової методології, міжнародна політична економія (МПЕ) спирається, по-перше, на світосистемний підхід, у якому замість так званого «контейнерного» (термін було запроваджено німецьким дослідником У. Беком) [2] погляду на державу, коли всі аспекти соціальних відносин досліджуються насамперед у рамках держави як основної аналітичної одиниці, використовуються такі одиниці аналізу, як світ-система (міні-система, світ-економіка, світ-імперія тощо). По-друге, відчутний вплив на міжнародну політичну економію

справили різноманітні теорії гегемоніальної стабільності, суть якої полягає в існуванні лідера-гегемона (чи групи лідерів), що підтримують ліберальний світовий порядок. Останні дослідження даної проблеми базуються на прикладах Великої Британії та США (ісландський економіст Т. Еггертссон, посилаючись на Ч. Кіндлебергера, зазначає, що «останніми роками світовий економічний порядок став хитким через те, що США зменшили свою пропозицію міжнародних громадських благ») [3]. По-третє, міжнародна політекономія приділяє велику увагу функціонуванню «міжнародних режимів» — систем інститутів на глобальному рівні. Сюди відносяться дослідження економічних передумов війн і конфліктів, проблеми міжнародного економічного співробітництва, глобального управління (global governance) [4, с. 37–38]. Політичні рамки міжнародних економічних відносин містять у собі три елементи: вивчення позицій акторів, тобто корпоративних гравців, з огляду на їхнє позиціонування у світовій економіці щодо тих чи інших заходів економічної політики; дослідження інститутів політики, у яких формуються позиції акторів; аналіз переговорів між державами про зміст даних заходів економічної політики з урахуванням впливу акторів, які артикулюють свою позицію через інститути.

З огляду на те що міжнародна політична економія (МПЕ) порівняно молода наука, а її предметна онтологія є надзвичайно складною, на даний час ще не викристалізувалася єдина наукова парадигма, що б претендувала на статус своєрідного мейнстріму в галузі світового господарства і міжнародних економічних відносин. На сьогодні усе розмаїття поглядів на МПЕ концентрується в рамках двох наукових напрямів. Перший розглядає співвідношення між національною та міжнародною політекономією. Тут конкурують два протилежні підходи залежно від того, чому віддається перевага — національним (внутрішнім) чи міжнародним (глобальним) чинникам, що головним чином впливають на зміст і характер МПЕ, є пріоритетними (первинними) у цій складній системі.

Другий науковий напрям міжнародної політичної економії віддає перевагу відносинам між політиками та політичними інститутами, з одного боку, та приватними соціальними акторами — з другого. У широкому значенні в останньому випадку йдеться про взаємодію між державою та суспільством, між національними урядами та репрезентативними соціальними силами (громадянським суспільством) [5, р. 5]. Центральною ланкою такого підходу є з'ясування місця і ролі держави у міжнародних економічних відносинах.

Спираючись на методологічні принципи класичної політекономії, сучасна наука використовує методологічний інструментарій міждисциплінарної інтеграції та загальнонаукові методи пізнання: системний підхід, еволюційну теорію, принципи невизначеності та доповнюваності, епістемологічний арсенал синергетики тощо. Серед основних політико-економічних проблем — питання формування світової (всесвітньої) власності, глобального економічного управління, ціноутворення, оподаткування тощо. Вищезазначена та суміжна проблематика й становить предмет міжнародної політичної економії, що концептуально поділяється на лібералізм, марксизм та реалізм (згідно з іншим підходом, міжнародна політична економія розглядається в контексті таких трьох конкуруючих парадигм, як націоналізм чи меркантилізм, лібералізм та марксизм [6 р. 13]).

Ці три основні наукові школи віддзеркалюють надзвичайно складну, гетерогенну структуру сучасного світового господарства. З одного боку, такі чинники, як глобальний поділ і кооперація праці, інтернаціоналізація, транснаціоналізація та глобалізація,

зумовлюють формування більш-менш цілісної міжнародної економічної системи. З другого боку, такі фактори, як нерівномірність соціально-економічного розвитку, поглиблення диференціації між країнами і регіонами світу, збільшення розриву між центром і периферією світової економіки, діють у прямо протилежному напрямі, розхиляючи її системоутворювальні підвалини (в останніх зарубіжних публікаціях розрізняють також «стару» і «нову» міжнародну політичну економію) [7, р. 35].

Ліберальна течія в МПЕ традиційно обстоює вільну торгівлю та вільні ринки, спираючись на неокласичну парадигму. Ключовою є позиція про необхідність досягнення фундаментальної гармонії інтересів між державами внаслідок вільного обміну між ними товарами та послугами, поглиблення співпраці. Наріжним каменем лібералізму є концентрація уваги на поведінці індивідумів, фірм та держав. За умов отримання державами максимальної користі від вільної торгівлі, на думку ідеологів лібералізму, не створюється жодних економічних підстав для міжнародних конфліктів та воєн. Ліберальна концепція також передбачає необхідність управління міжнародними економічними відносинами з боку держави шляхом встановлення відповідних торговельних режимів, правил, норм і стандартів з метою забезпечення еквівалентного обміну між країнами, недопущення недобросовісної конкуренції тощо.

Марксистський підхід у сучасній МПЕ розглядає два основних положення: ринок праці та зайнятість за умов щораз вищої інтернаціоналізації капіталу, з одного боку, та проблеми бідності й слабкорозвинутості країн третього світу – з другого. Невпинне зростання транснаціональних корпорацій та глобально інтегрованих фінансових ринків загострює суперечності між реальним та фінансовим секторами світової економіки, відчутно послаблює економічну і політичну силу робітничого класу, призводить до глибокого соціального розшарування в глобальному масштабі. Усе це породжує наростання політичних конфліктів як на індивідуальному рівні, так і на рівні груп, класів та цілих країн.

Марксизм вбачає такі головні причини погіршення ситуації у світовому економічному середовищі. По-перше, тенденція до зниження норми прибутку загострює капіталістичну конкуренцію та зумовлює зменшення рівня заробітної плати працівників. По-друге, капіталізм характеризується нерівномірним розвитком, коли зростання багатства окремих центрів відбувається за рахунок інших. По-третє, капіталістичне надвиробництво та недоспоживання широких мас деформують бізнес-цикл, що підриває соціальну стабільність та неминує породжувати внутрішні та міжнародні конфлікти і навіть війни.

Реалізм (економічний націоналізм) сягає своїми коріннями античності, середньовіччя та епохи модерну. Характеризуючи цей напрям, оперують такими поняттями, як меркантилізм, неомеркантилізм, статистизм, державно базовані теорії, владна політика, економічний націоналізм. Палкими прихильниками такої політики були А. Гамільтон (США) та Ф. Ліст (Німеччина). Обидва виступали за запровадження у своїх країнах протекціоністських заходів під час проведення індустріалізації.

Суть економічного націоналізму полягає у формуванні сильної держави, чому має бути підпорядкований і економічний розвиток. Згідно з реалістичним підходом, припускається, що держава є головним актором міжнародної політичної економії. Вона має пріоритет перед ринком, політична сила формує ринкові відносини. У міжнародній економічній системі немає єдиних правил, панує анархія, держави є суверенними, діють на власний розсуд як суб'єкти найвищого рівня, а їм підпо-

рядкуються усі інші актори, що керуються у своїх діях національними законодавствами. Отже, МПЕ формується насамперед внаслідок раціональних дій держав у боротьбі за владу та багатство. У взаємовідносинах держав переважає гра з нульовою сумою, коли виграш одного суб'єкта обов'язково передбачає програш іншого, що неминуче породжує конфлікти та економічні війни.

У методологічному плані сучасна МПЕ спирається на три засадничі принципи (концепції): теорію раціонального вибору, неоінституціоналізм та конструктивізм. При цьому економічний націоналізм та лібералізм тяжіють до теорії раціонального вибору чи інституціоналізму, а критичний підхід віддає перевагу конструктивізму. Раціональний вибір акцентує увагу на індивідуальному виборі в умовах невизначеності і є домінантним у сучасному економічному мейнстрімі (неокласика, постнеокласика). Його суть полягає у максимізації корисності на основі перевищення доходів над витратами.

Модернізований варіант теорії раціонального вибору останнім часом знаходить своє втілення в концепціях експериментальної та нейроекономіки [8]. Інституціоналізм, як відомо, наголошує на ролі і значенні в економічних процесах формальних та неформальних інституцій; неоінституціоналізм особливого значення надає правилам, звичаям, що в сукупності свідчать про важливість міжнародних організацій та про тенденцію щодо посилення наддержавних механізмів регулювання і управління в умовах глобалізації.

Конструктивізм відштовхується від положення про близькість та взаємозв'язок між індивідуумами та соціальним світом. Якщо раціональний вибір розуміє вартість (цінність) та довіру як певний постулат, то конструктивізм розглядає їх як те, що треба пояснити (розкрити) в контексті ключового елементу формування та визначення реальності. Тоді як інституціоналізм зосереджується на правилах як рушійних силах різноманітних обмежень та формування поведінки індивіда в певних фіксованих рамках, конструктивізм виходить із того, що норми і цінності головним чином впливають на економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності, визначають їх зміст і характер.

Отже, міжнародна (глобальна) політична економія вивчає матеріальні умови, практику, факти, нормативні положення, що характеризують сучасний світ, та дотримується правил і концептуальних підходів економічної науки. Вона не зводиться до однієї із трьох вищезазначених концепцій, які набули статусу наукової парадигми, а постає радше як їх сукупність, що створює передумови для аналізу субстанційних основ сучасного світового господарства як цілісної системи.

1. *Global Political Economy*. Third Edition. Ed. By J.Ravenhill. — Oxford University Press, 2011. — P. 317–318; 2. *Beck U.* Was ist Globalisierung // U. Beck — Frankfurt Main, 1997; 3. *Эггертссон Т.* Экономическое поведение и институты. // Т. Эггертссон; пер. с англ. — М., 2001. — 336 с.; 4. *Либман А.* Направления и перспективы развития политико-экономических исследований / А. Либман // Вопросы экономики. — 2007. — №1; 5. *Frieden J.A. and Lake D.A.* International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth / J.A. Frieden and D.A. Lake; third edition. — N. Y., 1995. — P. 5.; 6. *Brien R. and Williams M.* Global Political Economy. Evolution and Dynamics. — New York, 2004. — P.13; 7. *International Political Economy. Debating the Past, Present and Future* /Ed. By N.Phillips and C.E.Weaver. — London&New York, 2011; 8. *Смит В.* Экспериментальная экономика /В. Смит; пер. с англ. — М., 2008; *Guala F.* The Methodology of Experimental Economics / F. Guala. — Cambridge University Press, 2005; *Harrison G, Ross D.* The methodologies of neuroeconomics /G Harrison, D. Ross In: The Journal of Economic Methodology. — June, 2010. — № 2, Volume 17. — P.185–196.